Инг 1-п/1 № 39-64 (26н)
Контрольный экземпляр

Масса а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ✶ ШОАТТА, 1 АПРЕЛЬ 1989 ШУ. ★ № 39 (7697). ★ Мах 3 кеп.

Яхъа дневник

ЛаьрхIар кхоачашду

Ховш ма хиллара, Гудермесски района промышленни предприятешта юкъе цахаддаш хьалхалаттаращца йолаш хьайоагIа «Мединструмент» яха заводи моттигера локомотивни депои.

Хоржамаш хула ди хьатIакхоачача деношка карарча шера халхарча квартала декхарех лоархIае дош деннадар завода коллективо. Из де цун аьттув а баьлар. Планал совгIа арахийцар 2 эзар сома маьха продукци, кхойнр итт эзар киловатт-сахьат электроэнерги, гулдир 90 тонн тиша аьшк. Социалистически яхье цахаддаш хьалхалатташ хьабоагIа Малова Анна Васильевна керте латтача берий хирурге участка болхлой, слесараш Мачигов Султани Дидигов Мухьмади, болхло Алиева Аминат, дукха кхыбараш.

Дика накъабаьхкар хоржамаш деча денна локомотивни депо къахьегамхой а. ТIехкхоачашйир цар массе а технико - экономически хьокхамех йола планаш. Хьинаре къахьегарца белгалбаьлар машинисташ Борщев Николай, Петренко Владимир, Мацуев Султан. Цари цар новкъосташеи дIахьа йигар деза мовхьаш кхухьа дуккха составаш, боккха мах бола электроэнерги кхойир. Лоацца аьлча, шоаш деннача деша дай болаш хьабоагIа уж.

Деша дай бац

Соахка гурахьа оаха кепатехаяр Карабулакски аьшкабетонни хIамаш хьаеча заводе эттача хьалах дувца материал. Из кий яьккха мара да тIагIорг-волаш дацар. Керда кулгалхо харжа везача дIакхаьчар гIулакх. Директоралла харжара бархI кандидатура оттайир. ХIара кандидат шийн программа йолаш, завод тIехьаюсачара хьалъяккха шийн аьттув баргхиларах бIубенна вар. Предприяте болхлошта къаьстта чIоагIа езаелар шоай керттерча инженера Мальсагов Сосаркъий программа. Къонача специалиста дош делар, нагахьа санна коллективо шийн кандидатура хьаллоаце, лазар деш дола бийдал Iалашъяра дош ше къоастадергда, аьнна. Нах тийшар цох — Мальсагова директора кабинет хьалаьцар.

ТIехагIа гучадаьлар из цун цаI мара боаца «толам» хилар. ДIадахача шера, план 25 эзар тонн йолаш, завода коллективо арахийцар 24 эзар тонн гаргга аьшкабетон мара хиланзар. Заказчикашка дIа ца кхоачаш йисар 340 эзар сома маьха тайптайпара продукци. Укх шера а гIулакхаш ледара лел заводе: дукхагIдолча технико-экономически хьокхамех дола декхараш кхоачаш ца деш дисад.

Геттара ледара латт маьхах наха гIулакхаш дара дош. ПланагIа 9500 сом долаш, уж гIулакхаш 4800 сома мара даьдац укхаза. Хьаеш йолча изделей мах лакха хиларах, кхы Iаяха чIоагIа чугIертац нах уж эцара. Ма дарра аьлча, оттадаь маьхаш цIенош хьалдарах моллагIчун дог эккхийтаргдолаш да.

Юха а хьалхарча аргIе да укхаза бийдалца Iалашо яра дош. БIарчча цехаш сеца латта езаш хул цемент, кхыйола гIишлон материалаш йоацаш. ЦаI да аланза даргдоацаш: кхы дIахо ла йиш йолаш дац цу тайпара хьал.

Грозненски района хьайбай фермай болхлошта дика йовзаш я «Молочный № 1» яхача совхоза толашагIйолча доярка Закиева Малика Закраиловнай цIи. Укх тIеххьарча шерашка тIехдика къахьегаш, доккхий гIулакхаш карагIдувлаш хьайоагIа из.

Цунца болх беш болча новкъосташа белгалдоах, Малика хьинар долаш, шийна хьалхашка латтача моллагIча декхарех лоархIаеш саг йолга. Цул совгIа, догцIена, кхычарна оарцагIъяла, новкъостал де кийча а я из. Совхоза дояркашта юкъе яьржача социалистически яхье хьалхарчарех цхьа моттиг яьккхай цо дIадахача шера.

СУРТА ТIА: М. Закиева. Л. АБДУРЗАКОВА сурт.

ШИЙ БАЛХАХ ЯШАШ Я

Арсангиреева Альбина «Путь к коммунизму» яхача колхоза № 4 йолча ферме болх беш йола 18 шу даьннад. Доахана дика доал деш хьайоагIа из. Из иштта долга ховргда, деттэш дола доахан латтача метте хьежача. Из цIена я, дика тоадаь да хьайнаш, хIара Iатта лаьрхIа да хий мела кадаш, кIалха шаьра уйнаш да.

Укх тIеххьарча шерашка Альбинас лелабеш 30 бетташ бола етт ба. ДIадахача 1988 шера хIара Iаттагара яьккха шура 2700 килограмм яр, хIаьта планах яккха езар 2300 мара яцар. Цу тайпара толамаш а долаш хьайоагIа из укх тIеххьарча пхе шера. ХIанз дийнахьа цхьан Iаттагара йоаккха шура 8,5 килограмм я. Альбина корпусе йоккхагIйола доярка лоархIаш я. Цхьа шу кхоачаш даьннадац из колхоза правлене член хержа. Къона кхалсаг шийн низ, говзал дIалуш я колхоза боахам тоабара. ХIанз дукха ха йоаццаш ферме хиннача совещане Альбинас дош делар 1989 шера квартальни план ханал хьалха кхоачашъе.

Т. ХАШИЕВ.

Кхашка—бIаьсти

СИХА А ДИКА А

Са тоссача хана гаража юхе хьатIа а ена, сецар машина.

— ХIа, новкъостий сихагIа хьатIаховшалаш, тIехьадусаш латт вай, — аьлар, цун кабина чура араваьннача Грозненски района «Загорский» совхоза бригадира С. Гайтамирова, цига гулбенна лаьттача маIача нахага.

Машина тIа хайшар механизатораш. Цу хана сомъяланза йолча Толстой-Юрта гIолла чакхбаьнна, ткъо минот ялалехьа шоай кхай тIарча стане дIакхаьчар уж. ХIаравар шийн трактора тIавахар.

Шоай техника механизатораш кийчъяь балалехьа, ги а дахьаш юхакхаьчар, уж хьабоалабаьчул тIехьагIа Сидекъ Юсуповича дIаяхийта хинна машина.

Делкъийга кхача кийчбара эшачох поварашца дагаваьнначул тIехьагIа, мастер-наладчик волча Ахаршаев Эмдена тIа а вахя хьаттар: «Миштай ВахIида трактор. Тоайирий Iа из?». «Сахьат далалехьа кийча хургья», — жоп делар вокхо.

Хьалхарча дийнахьа, болх чакхбоалача хана фракцион яха цхьа оатхал ехар Алханов ВахIида лелаеча трактора. Из тоаелга Ахаршаев Эмдена тIадилвадар.

Иштта дIадоладир шийн балха ди Гайтамирова кулгалдеча цу совхоза йиълагIча бригада коллективо

Цун кулгалхо, республике цIи хеза кхаш леладер Сидекъ Юсуповича цу боахаме болх бу дукха хIама да эшаш ткъаьи шийтта шу да.

— Соахка зяба ца оахаш дисар 2700 гектар лаьтта, минеральни удобренешца подкормка йинзар 1200 гектара тIа долча гурахьа дIадийнача ка болча ялата. Из бахьан долаш геттара эсала долаш Iангара даьннад цунах дукхагIа дар. ХIалакьяь дукха техника латт, — дувц укх шера совхоза кулгалде венача цун кердача директора А. Э. Батукаева. — Цхьабакъда, Гайтамирова бригаде деррига а вIаштIехьа да. Дика Iангарадаьннад ка бола ялат. Техника тешаме кийчъяь хиларах, шийна ханнахьа а дика а дIадоладир кхашка бIаьсти ду балхаш.

...Гота дIайолае деррига кийчдаьчул тIехьагIа Сидекъ Юсуповича го бир механизатораша.

— Нурдеи Мохьмадеи, — цхьан, ВахIидеи — Султанеи вокх кхай тIа хьажкIаш дIаера лаьтта культиваци ергья, Шамхани Зелимхани хIамаш дIаювш хургба, — аьлар цо лоацца.

Шоашта хьалхашка оттадаь декхараш кхоачашдара цу сахьате дIа-хьа бахар механизатораш.

Сидекъ Юсупович ше хIамаш дIаювш хургболчарца вода. ХьатIаенача машина чура ведарашца сиха хьайдеш гороха фуца сеялкаш хьалйиза болалу Шидаева Иситеи Малаева Яхеи. Шоаш дер даь уж баьлча, селлкаш шоай тракторашта тIехьа а тайса болх дIаболабир Шамханеи Зелимханеи. Царна тIехьа ткъаьх метр дIавахар Гайтамиров. Горох боарамга хьежжа кIоарга а нийсача мутIарех а кхай тIа южилга бIаргадайча, раьза хилар механизаторий балха.

Лаьтта шортта тIоадал Iайнай. ГIулакх иштта дIахо дIадоде дика тIаяргья горох, аьнна хийтар.

ХьатIакхаьчар делкъа ха. Юха а кхай тIарча стане гулбелар механизатораш. Повара Эльмурзаева Зулайс кхача Iооттабеча юкъа, шоайла балха хьакъехьа дагабаьлар механизатораш. Белгалдаьлар, Шамханеи Зелимханеи делкъа ха тIакхачалехьа дийнахьара балха норма яьлга, хIаьта кхашка культиваци еш болчар план 20 — 30 процент тIеххоачашъяьлга.

ХIама диа баьлча, Зулайна баркал а аьнна, кхы са ца лоIаш шоай балха моттигашка дIабахар берригаш.

Ди чакхдоаллаш совхоза директор вера кхай тIа.

— Мищтад гIулакхаш? — аьнна цо даьча хаттара жоп луш Гайтамирова аьлар:

— Деррига а вIаштIехьа да. Механизаторех хIаране кIезигагIа яле а, дийнахьара цаI-ах балха норма ергхиларах шеко яц тахан. Со къаьстта гIадвуташ дар фуд аьлча, из да шоаш дер цар дика деш хилар.

Вешта, кхыча тайпара хила йиш а яцар. АрендагIа болх беш ма йий цар коллектив.

М. ГАДАЕВ.

Нов. В. М. Магомадов Нохч-ГIалгIай АССР социальни Iалашон министралла хьожаварах дола

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА

УКАЗ

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу: нов. Магомадов Ваха Махмудович Нохч-ГIалгIай социальни Iалашон министралла хьожаве.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель
Х. БОКОВ.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь
С. КОЖУХОВСКИЙ.

г. Грозный,
1989 шера 31 марта.

ВО ТIАКХАЬЧАРАШ ЦХЬАЬ БУТАРГБАЦ

ФУ ДЕ ЛАЬРХIА БА?

Ножай-Юртовски районе лаьтта такхарах хатар хиннача наха гIодара парте обкома бюрос яь ваIад кхоачашъеш ба республика къахьегамхой. 111 дезал дIабийгаб Шелковски районе. ДукхагIбараш Центорое, Энгеное, Беное баьха нах ба уж. Царна эшаш дола новкъостал деш ба шелковчанаш. Декъа лаьтташ кийчдаьд, бераш школе дешаргдолаш дIаяздаьд. Районе Iе раьза бола нах балха дIаувттабу.

40 дезала квартираш кийчъяьй Наурски районе. ХIаьта лаьтташ а лургдолаш да цига ваха раьза волчунна. Тахан а тIехьа 200 дезал тIаэцаргболаш ба наурцаш. Царна шеволчунна болх а хургба. Белгалде деза укх районе бахаш бола нохчий дукхагIбараш Ножай-Юртара баьхка нах болга. Цхьабакъда, хIанзарчоа 15 дезал мара раьза хиланзар Науре баха хьабахка.

156 гектар лаьтта къоастадаьд Грозненски районе. Из лаьтта хатар хиннача наха теларгдолаш да. Совхозашкеи колхозашкеи болх бе моттигаш а хургья. Парте обкомо, НГIАССР Министрий Совето, Лакхехьарча Совето Президиумо шоашта дулуш дола гIо ду вахарах бехача наха.

Цхьабакъда, хIанз а геттара во да Ножай-Юртовски районера гIулакхаш. Iалаьмате дукха цIенош боахамаш дохадаьд, лаьтта такхаро. Геттара доккха зе хиннад районерча колхозашта, совхозашта, бахача наха. Чубаха цIа а доацаш, ши эзар гаргга дезал бисаб. Уж ерригача республике гIолла шоай гаргара нах болча дIабаха ба. Царна лургда, аьнна, лаьтташ дIателаш дале а, хила деззача тайпара сиха дIадодаш дац из гIулакх. Цу лаьтташ тIа цIенош хьалде а фу новкъостал хургда ховш бац нах.

Лаьтта хIанз а текхаш да районе. ХIара денна цIенош чу а херцаш, дукхагIа хул тхов боацаш бнса нах. Во хьал да ножай-юртовцашка, доккха новкъостал эш царна. ХIаьта, мишта ю цар йоакхо? Парте обкома бюрос яь ваIад кхоачашъе сухал беш яц цхьайола министерстваш а ведомстваш а. Масала, Нохч-ГIалгIай респотребсоюза болхлой цу гIулакхa вIалла сагота бале тамаш я. Йохаьяьча моттигашка бола нах кхачан а эгтара хьалхa эшача а товарашна IалашбаIpa даь хIама дац. Ший декхараш кхоачашдеш яц бувзама управлени а (А. З. Хант). Цкъазза шин кIира тIехьа а дисе доагIа йохаьяьча моттигашка газеташи почтеи. Цудухьа, хатар хиннача наха шоаш дерригача дунеиах дIакъаьстача санна хет. Районаца лерттIа бувзам хургболаш хайра болх а бац управлене.

Iалаьмате дукха машинаш яхийтай республикера Ножай-Юртовски районе. Цхьабакъда, лоамашкара IодоагIача хиво а хотто а дика пайда эцийтац царех. ХIанз районе эшар кхыйола техника я. Из я — вездеходаш, гусеничии тракторaш, грейдераш, вертолеташ. ХIаьта, уж кхоачам хиллал яц.

Йохаьяьча районе бола нах молача хица а лерттIа Iалашбац. Цигара хий мала мегаргдоацандаь, гаьннара хьакхахьа дезаш да из. Амма, хий кхухьа машинаш тоъаш ца хилар Iаткъаш да цу гIулакха.

Хатар хиннача дезалашта юкъе дукха ба шоай мел хинна ахча дехка а дехка, кепиг доацаш бисараш. Цхьабакъда, хIанз а эша средстваш хьожаеш яц царна. Кхыметтел, доагIаш дола алапи а дIаденна даьннадац.

Вай бюрократически аппарата дуккха кхоачамбоацараш гучадаьхад Ножай-Юртовски районе хиннача хатаро. Лаьтта текха доладеннача хьалхарча деношка эша гIулакхаш ца дарах бехказбовла цхьаццa бахьанаш корадоагIаргдар царна, хIаьта уж тоъхамаш дола кхоалагIа кIира ма дий... Цхьабакъда, даь хайра хIама дац. Шоашта дулур ду района кулгалхоша хатар хиннчарна гIо де гIерташ. Цхьа саг лозаваь ца хинналга, а царна дика карагIдаьнна хIама да. ХIаьта хIанз дIахо дар, алхха республикански ведомстваштеи министерстваштеи мара дулургдолаш дац.

Ч. МАНОЛИС.

НГIАССР Министрий Совете

Iаламо Нохч - ГIалгIайчен лоаман районашка баьча боккхача бохамца дувзаденна вай республике шин дийнахьа вена хилар КПСС ЦК членалла кандидат, РСФСР Министрий Совета председатела заместитель А. А. Бабенко. Цунца цхьана бохам хиннача зоне хилар РСФСР Госстроя председатель С. Н. Сабанеев, РСФСР Министрий Совета секретариата заведующи Ю. М. Колобаев, РСФСР Министрий Совета жилищно - коммунальни боахама отдела заведующе заместитель А. И. Виноградов, Российски Федераце министерствайи ведомствайи викалаш а.

Iаламо баьча бохамах, республике эттача хьалех лаьца Нохч - ГIалгIай АССР Министрий Совете А. А. Бабенкос совещани йир, цу совещане дакъа лаьцар КПСС обкома бюро членаша, хатар хиннача районий парте райкомий секретараша, райисполкомий председателаша, министерствайи ведомствайи кулгалхоша, информаци еча средствай викалаша.

Ше къамаьлдеш А. А. Бабенкос чIоагIа теркам тIабахийтар зе хинна беха дезалаш фусамашца, лаьттан доакъошца, гIишлон материалашца, иштта кхы эшача гIо-новкъосталца Iалашбара. Инфекционни лазараш ца хилийтар духьа доаггIача тайпара дола санитарно - гигиенически хьал тоадара лаьрхIа дола гIулакхаш де оттадир цо.

Къаман традицешеи хIанзарча ханарча архитектурасеи дIадеххача тайпара зе хиннача наха лаьрхIа, образцови поселкашта проектировани е езара теркам тIабахийта аьнна дехар дир нов. Бабенкос. ЧIоагIа терко йир нах балхаш тIа дIанийсбара гIулакха а.

Цул тIехьагIа совещане къамаьлаш дир: стихийни хатарах хинна зенаш дIадахара йолча Паччахьалкхен комиссе председатела, НГIАССР Министрий Совета председатела нов. М. А. Керимова, НГIАССР Министрий Совета председатела хьалхарча заместитела А. И. Воронкина, «Севкавгеология» яхача объединене генеральни директора заместитела А. Б. Островске, КПСС Нохч-ГIалгIай обкома секретара В. А. Алехина, парте Ножай-Юртовски райкома секретара Х. Г. Бибулатова.

Совещане къамаьл дир КПСС Нохч - ГIалгIай обкома шоллагIча секретара Д. Г. Завгаева. Цо дег тIара баркал аьлар РСФСР правительствана вай республикана оперативни гIо-новкъостал дарах, стихийни хатар дIадаккхара беррига низ а ерrига таронаш а тIаяхийта езалга белгал а даьккхар.

Совещане итогаш йир А. А. Бабенкос.

«ФУСАМ-2000»

КЪОНЛУШ ЙОАГIА ЮРТАШ

Йохка йолаль лардаш, дотта доладаь пенаш, цIендеш гIайбаш, шаьръеш сарпалаш — иштта шийн тайпара гIишлон майдаш хиннай Наьсарерча юртех. Кердача цIеноша хоздеш латт цар сурт-сибаташ, нийслуш йоагIа гоама хинна улицаш. Духхьал укх цхьан шера юрташка урагIдаха дезаш да керда 2000 цIа, дIадахача шера дIадоладаьраш а доацаш. ПаргIата боалаш латт хIанзалца чубаха моттиг а йоацаш дай-ноаной къеча тхов кIал баьха дукха къона дезал. Моттигерча Iаьдало, райисполкомо шийна могар ду керда вахараш дохкаш боахка нах эшача гIишлон материалашца Iалашбе гIерташ. Ди дIадодац машиннаькъа станце ардакхах, гергача хьух, шиферах, кхыйолча гIишлон хIамаех етта массехк вагон Iо ца йоассаеш. ДIабахача кхаь бетта 900 эзар сома маьха гаргга гIишлон материалаш кхаьчай цига, вешта аьлча дIадахача шера цу юкъа еначул цкъан ахаззи дукхагIа. Цу тIа, бахача наха лаьрхIа хьаенача гIишлон материалех гIишлон организацешта, предприятешта цхьа кIарг хиллал хIама лургдоацаш тIахьожам а лоаттабу. Нахага йохка ена хIамаш, хьалха мо перечисленех дIаудаяйтац царга хIанз. Цу гIулакхa шийна енна поручени тешаме кхоачашъю райисполкома председатела заместитела Х. Батыкева. Из ва юрташка фусамаш эшар, ца эшар малав хьожаш тохкам беча районни комиссе председатель а.

ХIаьта а шоашта хьадийкъача лаьтташ тIа шоай ахчах-рузкъах цIенош хьалде таронаш яраш дукха бац. Цу мо болча наха чIоагIа накъайоал сбербанк. Юххьанца наха ссудаш тела доладаьча хана цхьацца гIалаташ а харцахьа ссудаш телаш массехк моттиг а нийсъелар укхаза. Газето цIенхаштта айдир из дош цу хана. СурхотIа, Экажкъонгий - Юрта, хIаьта городе а харцахьа каьхаташ а доахаш, ссудаш ийдаь массехк саг гучаваьлар. Газето айдаьча дешах кIоаргга тохкам а баь, райисполкомо юхадалийтар царга уж ссудаш. Цул совгIа, ссудосъемщикашта харцахьа каьхаташ тийнна цхьабола юртсоветий председателаш, совхозий, кхыча предприятей кулгалхой а бехктокхаме эзар. ХIанз фу хувцамаш хиннад цу балха юкъе, мишта вIаштIехьдоах из гIулакх сбербанко?

— Ссудаш тел аьнна дIахезача хьалхарча деношка денз Iалаьмате дукха заявленеш, каьхаташ Iайра тхо долча. Ссуда эцачоа каьхат мел деннача адресах дIа-хьа ухаш хьажа-тахка тхога дукха ха а низ а хиларцар. Цудухьа уж газета тIа йийца моттигаш тха бIаргах а тувлаенна хиннаяр, — аьлар сбербанка управляюще Х. Мержоевас.

— ТIаккха, хIанз тоаденна эргадаьнна хIама дий? — аьнна даьча хаттара жоп а луш, дIахо дийцар цо:

— Дукха хиннай эргалонаш. Тха болх а дуккха аттачахьа баьннаб, хIаьта гIалат юкъедола йиш йоаццача тайпара ссудаш дIатела механизм а вIаштехьъяьккхай. Масала, хьалха ссуда дIаэцачунца мара гIулакх хилацар тха. Эшаш дола каьхаташ цо хьадахьар, оаха тхоаш дукха ца тешаш йолча моттигашка хьожа а хьожаш ссудаш дIателар. ХIанз кхыча тайпара я из порядок. Юртий Советашка гIолла техка чакхдаьлча мара тхога хьакхачац ссудосъемщика дош.

Кхача а кхачац. Керда фусамаш яхка гIертача нахагара заявленеш шоашка хьаIарга хьежжа шоай комиссеш вIашагIйохк юртсоветаша, царех саггота фусам эшар, ца эшар малав хьажара. Юрта Советаша, цул совгIа (нагахьа эшаш моттиг нийслой) сходашка дувца а оттаду из дош. Иштта из гулакх цхьалхадаьккхачул тIехьагIа юххера тохкам - тIахьожам бе, аьнна вIашагIъелла райсовета комисси я. Цу комиссе юкъе ба сбербанка управляющи, района архитектор, юртсоветий председателаш, депуташ, активисташ. Юххера а «хий» чакхдала моттиг ца йисача, юртсовета председатела кулг а яздий, герга печать а техе исполкома решене цIерах сбербанке дIачулу ссуда эшарий список. Цу спискax, шо-шоашта эшаш дола каьхаташ гул а дийя наха ссудаш дIаэц. Цу тIа, цхьаькха эргало а я сбербанко яь. ХьалхагIа ши-ший каьхаташ вIаштIехь мел даьннараш хьа а ухаш, ерригача районера хьабаьхка Iалаьмате дукха нах гуллора сбербанка хьалхашка, дIачувала-м цига моттиг а яц. ХIанз график оттаяьй хIара юрта. Масала, тахан Iаьлий-юртара бараш боагIа шоай ссуда дIаэца а эша каьхат малагIа да хьажа а ца ховр хатта а. Кхоана — Яндарера, ломма — ТIой-Юртара, иштта кхыча юрташкара.

Вешта, хIанз-м иштта а сатийна я сбербанке. Ер шу доладелчахьа ссудана лаьрхIа лимит еннаяц. Цунга хьежаш, балхаш соцадаь багIаш дукха ссудосъемщикаш а ба.

— Юрташка баха а цIенош де гIертараш а дукхагIча даькъе малагIча социальни сферера нах ба?

— ДукхагIбараш совхозашка болх бу механизатораш, хьайбаш леладераш ба — 60 процент хиллал, — аьлар ХIажарас. — 20 процент хиллал бараш — хьехархой, — 10—15 процент — лораш, вожаш — тайптайпарча сферашка къахьега нах.

— Мел дезалга дIакхаьчар шун новкъостал дIадахача шера?

— Оаха даьча новкъосталца дIадахача шера района юрташка хьалдир 200 цIа (хIанз цар чу бахаш ба уж). Цул совгIа 150 дезал уж хьалде а болабелар. Балхаш дIахо дара хIанз тхога ссудай лимит кхачарга хьежаш ба уж а. ДIадахача шера оаха дIаденна 1 млн. 300 эзар сом ахча керттерча даькъе лардаш йохка мара тоъанзар наха.

— Цу балхий темп ссудо юхаетташ я-кх тIаккха?

— Я. Нагахьа санна ер шу долалушше а из дIадала тха вIаштIехьдаьннадаларе дукхача наьха фусамаш хьалъяь яьнна а хила мегар укх шин-кхаь бетта. Цу тIа, хьалха хинна «белхий» традици а юкъейоахэш сиха ма дой наха цIенош.

— ХIанз ссудашта аргIан латта нах дукха бий?

— Доахан эца гIертараш а дIалаьрхIача — кIезига бац. ДIадахача шера хиннар миссел ахча эш тхона царна дIадала а.

— Ссуда эца дагадеха цхьабараш юхабувл, аьнна хезад сона, юхалуча хана сов дукха IотIадетталу из, яхаш. — Бакъдий из?

— Бакъда. — Кхы де хIама доацаш бисараша мара эцац из, хIана аьлча да а да Iаьдала юхадала дезар дуккха дукхагIа. Масала, нагахьа санна 20 эзар сом ссуда дIаэце, Iаьдала цо юхадала дезар 30 эзари 768 сом да (нагахьа юрта вахаш из вале хIара шера 2 процент лаьрхIа). Городе вахе — кхы а дукхагIа дала деза — 3 процент). ХIаьта а из саггота эшараштa доккха гIулакх хул цох, Iаьдала чIоагIа баркал а оал цар шоашта из гIулакх дарах, — аьлар управляюще шийн къамаьл чакхдоалаш.

Из дика да. ХIаьта а изза рузкъа дIа а дахийта юрташка хьалдеш дола цIенош а хила деза архитектурни хозал йолаш а перестройка шерашка даьлга ховргдолаш шоай белгало, шоай хозал йолаш а. ХьалхагIа-м дас шийна ховчча-ловчча тайпара «ло» а баьккхе IодогIаш ма хиннадий уж. Цу хьакъехьа района архитектора Гойгов Мухьмада дийцар:

— Да а да из лоархIаме гIулакх. ХIара къаман а я шийн тайпара архитектура. Масала, хьа а дена Наьсаре IодегIача а довзаргдар гуржечун цIа. ХIирий, дагестанций, кабардинций а я шошоай цIеной архитектурни стилеш. Вайнаьха а я. Сона сайна-м, бакъдар аьлча, цу массайолча стилей элементаш, белгалонаш юкъе а хьош хозагIа хет. Укх тIеххьарча хана тха района юрташка а ду цу тайпара цIенош. Оаха увттаю индивидуальни проекташ а я из лостам болаш. Ала деза, юрта а городе а цхьа цIа хьалде бокъо а яц, хьал а дац тха проект йоацаш. Из проект оттаю оаха цIенош дечча дIаухаш, даьшца дага а дувлаш. ХIана аьлча, цунна хозагIа хетача формага хьажжа ца хилча чамболаш мича хургда вахар.

— Керда фусам юллача хана дезала дукхал-кIезигал лоархIий оаш?

— Цу хьакъехьа юрта цIенош дерашта аттагIа да, — аьлар архитектора. — ХалагIа да из декхар кхоачашде дукха квартираш чуйолча Iаьдала цIеношка. 10—15 бер дола дезал дукха ма бий районе. Царна кхо цIа чудола квартира тоъац. Цудухьа уж леткъ, къе я тхона, шоллагIйола квартира я, яхаш. Укх шера дIадоладаьд оаха из гIулакх. Къулбаседа ХIирийченерча «Гражданстройпроект» яхача институтаца бувзам оттабаьб оаха. Назране хьалде мел доладаьча дуккхаза вIаштIардаьча цIеношка дукха бераш долча дезалашта лаьрхIа 4—5 цIа чудола массехк квартира хургйолаш увттаю оаха проекташ.

«Фусам-2000» яха программа кхоачашъяра ударни лаьрхIа да ер шу районе. ДIайолаяь юхьиг во яц, къаьстта юрташка.

М. ЗАНГИЕВ,
тха собкорр.

ХЬИНАР ДОЛА БРИГАДИР

Укх коллективе хов балхарацара безам, гIо-новкъостал, лехам лархIа. Аз ювццар айса массехк шера болх баь йола медицински инструментийн Гудермесски завода коллектив я. Дукхаха къамий викалаш чубоагIа, цхьа дезал санна бах укхаза, дикадар а водар цхьатарра декъа а декъаш.

Цу тайпарча къахьегарна дезале вера 14 шу хьалха зIамига саг Арцуев Асламбек. Дика тIайцар из укхаза, динагIча слесарий учениках хьийжа хьожавир. Цо чехка карарзавир шийн чоалхане професси. Шийн деррига вахара гIулакх корадир цуна. Цох производства хьалха латтар хилар, новкъостаца лоархIа из. Парте мугIарашка дIанийцав из хIанз.

Дукха ха яр предприяте балха бригадин формы хьийоалаш. Цу хьисапе къахьега эггара хьалха болабелар Кобелев Вячеслав керте латта станочникашн бригада. Цу станочникаш. ТIаккха кхыбараш. Цхьабакъда, стабильно болх бе массе а коллективай вIаштIехьда-лацар. Администрацеси парткомои чIоагIа уйла а я, комсомольско-кагирхой бригада дика организатор веза, аьнна, лаьрхIар. Парткомо Арцуев Асламбек хержар.

— Бригадана керте оттавалла сох теше, цох цIенкхаштара партийни поручени хетаргья сона, — аьлар цо.

Къонача кулгалхочо, бригадаца дага а ваьнна, КТУ юкъейоалае лаьрхIар, боахама расчет юкъейоалалара а уйла йир.

Слесараш раьза хилар. ТIаккха кердача системо цу сахьате хьагойтар мала мала.

«Шийла» болхлой дукха ха ялалехьа дIабийлар бригадера. Уж дIабахар сага хала хетанзар.

Таханарча ден боахама расчетах болх беш йола комсомольско-кагирхой бригада дикачIарех цаI лоархIаш я. Коллектива болх дика вIаштIехьбаьккха ца Iеш. Иштта дика къахьегарца масал гойташ ва бригадир. Техконтрола отдело цкъа дIахьоккхаше дIаяц цун издели, хIаьта пятилетка кхоалагIча шера дола шийн декхар цхьа квартал ханал хьалха кхоачашдир цо.

— Кхы дукхагIа де а вIаштIехьдаргдар тха, — аьлар Асламбека. — Дукхаьл производства цхьацIаьнгача процессашта автоматизаци е еза.

Къоначa бригадира уйла хьаллоац завода кулгалхошца. Дукха технологически процессаш хувца, тоаеш эргалха, слесараштa аттагIа йола хIанзарча ханара инструмент Iалашъе лаьрхIад.

ХIаьта кагийча наха шоай де дезар дергда. Шоай говзал лакх а яь йиш производства дай болга кхета а ду слесараш Б. Даниялова, Л. Юсупова, Ш. Матвеева, полировщица Л. Закриевас. Шоай бригада низах теша а теш уж. Шоаш А. Арцуева ученикаш ба, йоах цар.

СССР халкъа депутаташ хоржача денга кхоачашйир бригадо кварталин план. Шоай къахьегама толамаш хоржамашта хетадир цар.

Н. БОРИСОВ,
г. Гудермес.

ЛИБИХАНА КХЕЛ

Къона, хоза кхалсаг латтар трибуна юхе. Таблицашта пIелг тIа а хьувкъаш, шинараш хьалкхедеча пневмомассажерех пайда эцар Iалаьмате эшаш хиларах дувцар цо. Къамаьл шаьра а конспекташка ца хьожаш а де ховш яр из. Зале багIача специалисташа лерг дилла ладувгIар цунга, каст-каста блокноташта цхьацца йоазонаш а деш.

— Малий из? — хьаьттар аз сайна уллув вагIача цхьа зIамигача сагага.

— Из-м Юсупова Либихан я, Нохч - ГIалгIайчен юртбоахама опытни станце хьайбай отдела заведующи, Iилмай кандидат, — жоп делар цо. — Либихан геттара дика кхеташ я ше дувцачох. Цул совгIа, эздий, гIулакхаца кхалсаг а я. ЛадувгIархошта чIоагIа накъайоал цун лекцеш.

Iумара Либихан яьй бирсача 1942 шера Барсуки яхача йоккха йоацача гIалгIай юрта. Цудухьа хала дац цун берал мел хала а гIайгIане а хиннад кхетаде. Ши шу даьна мара яцар из цох спецпереселенец хулача хана. Цар дезал Алма-Атински областе йолча Сакъердаме Вахар яхача юрта кхаьчар.

Халонаш дукха яле а, йиIигага дешийтар дас-нанас. 1957 шера гIоза ши хIама хилар Либихана вахаре: цкъадале, даймехка цIакхаьчар из, шоззлагI-дале, Назрановски зооветтехникуме деша яхар. Цигара яьлча Горски юртбоахама института студентка хилар цох. Дика дешаш чакхъяьккхар вуз. Цунна тешал дар Либихана торжественни хьале хьаденна цIе диплом.

ДIахо деша лоархI йоIо. Темирязева цIерагIча Московски юртбоахама академе аспирантура чакхйоаккх Либихана. Къоначa Iилманхочо дукха ха дIахьу лабораторешка, семинарски занятешка, каст-каста колхозашкен совхозашкен ух. Цу дерригне новкъостал ду цунна диссертаци язъе а цунна защита е а.

Вай республике цIаеначул тIехьагIа цхьан юкъа ше деша яьгIача техникуме хьехаш хул Либихан, тIаккха опытни станце болх бе йолалу. Цо кулгал а деш, юкъейоалаяьй укхаза шинараш хьалкхедеча пневмомассажерех пайда эцара тIаерзаяь метод. Даьча тохкама хьахьекхад из даро шура дикка тIакхетийташ хилар. Иштта Либихана дакъа лаьцад кхыдола Iилман балхаш деча. «Нохч - ГIалгIайчен юрта боахам лелабара система» яха книжка яздеча а арахецача а, ше керте латтача отдела балха тIа эргалонаш еча.

С.-Я. ЯСУЕВ.

«Грознефтемаш» завода керттерчарех цаI я инструментальни цех, хьалхалаттарех а я. Из тамаш яц, хIана аьлча цу чу болх беш йола коллектив вIаши бартболча а къахьегара тIераболча а нахах латт, цул совгIа царех хIаравар шийна йоаггIача моттиге а вэ. Боккхача дезале доккхагIдолча бераша зIамагIдараш Iомадеш а зIамагIдараш царгара хьаIомалуш а санна, укхаза а боккхагIча болхлоша къонабараш Iомабу, хIаьта къоначар царгара опыт хьаэц.

Къахьегама ветеран, инструментальщик А. Ш. Шахсенов заводе болх беш ва 1961 шера денз. Дика къахьегарах дукха Сийлен грамоташ еннай цунна, укх тIеххьарча пятилеткай ударник ва из.

Шахсенов опыт йолаш хьалха латта болхло, хьехамча ва. КIезига бац заводе цо Iомабаь болхлой. 30 марта коллективо белгалдаьккхар из ваь 50 шу дизар.

ХIаьта транспортировщица Межидова Тамара цул тIеххьагIа енай. Из къахьегара тIера саг я. Хьехамчас шийга аьннар хьа а эцаш, цо новкъостал а деш, цох хьахилар хьалха латта болхло, шийн моттиг хьалаьцар коллективе. Цо массаза а тIеххоачашъю плани тIайнйца декхари.

И. ПЛИЕВА сурташ тексти.

ЛАЬТТАН ДАЙ

Дукха ха йоаццаш хиннача КПСС ЦК Пленума соцамаша дог гIоздаьккха, са айдаь дIадоладаьд наьсархоша гота балхаш. ДIадоладаьд уж «Экажевский» совхоза № 1 йолча бригаде а. КIиранди дар со цига хиннар. Цкъарчоа дагадехадар сона: «Сенна вода со цига, тракторех бIаргтоха ца воде, нах кIирандийнахьа салоIаш а шоай гIулакхашка дIа-хьа баха а ма хургбий». ХьалхагIа ахьсса хулар бригадаш цу морча мукъача деношка кхыметтел, бIаьсти эггара саготагIча хана а. Бакъда, бригаде се дIакхаьчача механизаторех сайна хийттар дIаала лоархIавачзар со. Сел чуйна, хьинаре, барт болаш къахьегаш бар уж цу дийнахьа. «Фу де деза са, мича ваха веза са?» яхаш, хьалха мо бригадира Талдиев Аюпа дIатIaaxa безаш бацар механизатораш. ХIама эшац, дIатIа а ваха пенах хьалтехача графикага хьажа мара. Цу тIа да царех хIаранена эшаш дола «кхай тIара адрес».

Юкъ-юкъе учетчикагахьа Итазов Чингисханагахьа бIарглокх механизатораша. ХIана аьлча, сахьата тIа а хьежаш цар болх дIаболабеш йола миноташ а тIехь дIаязъеш, балха хьавенар, ца венар малав хьожаш лел из коа гIолла, блокнот бе а делла. Уж миноташ чIоагIа эшаргья бригада къахьегама совета юххера бетта, квартала, шера царех хIаране болх баь сахьаташ, деноош дагардеча хана. Балха юкъе хIаране дакъа мел лоац хьожаш йолча системах вIаштIехьбаьккхаб бригаде къахьегам.

...Культстана кухнера боккха дулха яй кхехкаш латт, кхерзача чIаьпилгий «чкъирр» а да хьахозаш. Укх сахьате делкъа ха хилча цхьабараш (гаьнабоаццаш балха боахкараш) культстане хьабоагIаргба хIама даа, гаьна боахкараштa дIахьоргда.

...ТIехьа дом а буташ, гаьна яьнна йолх «Беларусаша» удаю сеялкаш. Кха йисте латтача кени горохи чуйолча тележка юхе саг вац. ХьалхагIа-м «заправщик» ва яхаш «хаьхо» хулар цуна юхе. ХIанз саг эшац. ДIадув фу а шоаш Iочудохи сеялкаш чу трактористаша. Сенна еза царна алапи дIанийду сов «единица»? Фийг мел кIоарга буж хьожаш ва бригада агроном Гандалоев Абубакар. БIаьстан михо хIанзе а хьатаръерзаяьй Iай кIезиг-дукха кIайяла йолаенна цун юхь.

— Зийрий оаш укх шера хиннар? — йоах тхога Абубакара, оахош бена никъ оаха дIа а хьоабалехь.

— Фу дар из?

— Доккха дарий Iай дилла лоа?

— Дар, — ях аз.

— ТIаккха Iododaш цхьаккха хи-тоатолг дайрий шоана, кхыметтел айеннача дадача кхашка а?

Со фу аргда а ца ховш висавар, Чингисхан хинна мара. Со се кхашка а хиннавацар лоа дешача хана. Бакъда, из цо ювца белгало-м юрташка а кхыметтел городе а хоалуш хилар укх бIаьсти: иззал дукха илла сомма лоа дешача хана цхьаь цаI боккха Iам эттанзар Назране, шоашта шортта цу тайпара моттигаш йоллаше.

— Дайнзар, — аьлар Чингисхана тешшаме, хIана аьлча из а кIезига хиннавац кхашка Iай лаьтташ хьаьндеш механизатораш болча хана а лоа дашаш а.

— ТIаккха из хIанад хой шоана? — хаьттар агронома юххера а.

Шаккхе а латтийсар тхо, тхоайла бIара а хьежаш. Иштта латташ дукха ха яккха а мегар, Абубакарас из къайле ше гучаьяккхаецаре.

— Iа дIайха хилар бахьан долаш лай кIалар лаьтта гIорадаь хиннадац. Цудухьа деррига лай хий насосо мо сутара чуззад цо. ДIаьххача ахкана лаьтта хьога ца дис-сала хий да укх кIал.

— ТIаккха дIа сеялкашта тIехьа бешкаш мо хехкаш йола уж катокаш хIана лелаю Iа? — хаьттар аз.

— Э-э, — аьнна велавелар Абубакар, — агроном воацаш мегаргдолаш дац шо а. — ТIоадал лораяр мичад цу агроприема керттера декхар. Катокашца лаьтта IотоIаду, массадолча дIадийнача фийгий зIиргаш цхьатарра хьалтIадалийтар духьа. Лаьтта галинга тIа нийсъенна сошник кхоссаенна а кхычарел лакхагIа бижац, лаьттах арадоалача кхычарел тIехьа дисац цун зIирг. Цудухьа цу хьисапе дIабийнача хIара фийго цхьатарра хьувкъам лу. Гектарага диллача 3 — 4 центнер хьувкъам IотIатох цу гIулакхо.

Иштта шийн професси, хIаьта Рязански юртбоахама институт йоаккхаш ше Iомаяь теоретически знанеш ше болх беча лаьттан «оамалга» ерзае гIертaш хьавоагIа из къона специалист. Цул совгIа, духхьал агронома декхар кхоачашдаь а Iац из. Эшача хана комбайна тIа, трактора тIа а хов, автомашина тIа а болх бу (шофера курсаш а яьхай цо).

— Лаьттан лор хиларал совгIа, цунна дарба деш, Iуналдеш йола инструменташ а йовзаш хила веза агроном, — аьлар цо юххера а.

Цу ханна аргIанара го а баьккха, хIамаш дIаюв агрегаташ а IотIакхаьчар. Сеялкаш йизай, аьнна, Iобаьннача сеяльщичашка Итазов Абойгеи Акилов Хьасанагеи нана-пIелг дIахьекхар агрономa. Фийг нийса а хоза а бужабу оаш, яхалга дар из. Из иштта бужаргболча тайпара оттаяьча сухалах а тай техача санна мугI нийса булаш а лелаю шоай «Беларусаш» трактористаша Картоев Абубакарей Алиев Микаьилей. Шин-кхаь дийнахьа кеяни горохи дIайийна баьлар уж 150 гектара тIа. Коартолаш (уж а 150 гектар дIаювргья бригаде), хьажкIаш, кхыйола культураш дIае еза лаьтташ да, бIаргах саьрг кхийттача санна, сиха кийчде дезаш.

ХIанз укх деношка эяба аьхача лаьтташка сихбенна культиватораш, макхаш доахаш, царна тIеххьа уж шаьрдеш «ВПО-8» яха «рамаш» текхаеш, коартолаш, хьажкIаш дIае кийчдеш я бригаде мел йола тракторaш.

М. КАРАЕВ.

IАЛАМ ЛОРАДЕ

Гонахьара Iалам лорадар деррига адамлен керттерча декхарех цаI да. Юкъарпаччахьалкхен боараме хинна ца Iеш, цун проблемаш общественни формированей боараме а къестаю. Цу тайпарча формированех я Iалам лорадара йола Эрригроссийски общество. Цунна чуйоагIа вай республикански совет а.

Из совет хьахинна шовзткъа шу совгIа ха я. Юххьанца керттерча даькъе Iилманхой — ботаникаш, биологаш, географаш, хьехархой чубоагIача Iалам дукха дезарий массехк кружоках латтар из. ХIанз цун составе дуккха а юххьанцара организацеш, 375 индивидуальнии 525 коллективнии членаш ба. ХIара районе я цу общества организацеш, хIара йиъллагIча къахьегама коллективе юххьанцара организацеш а йолаш.

Уставо дIадехаш ма хиллара, общества членашка гIолла тхо декхарийла да Iалам лорадара тIадерзадаь дола законодательство чакхдаккхара партийнии советскии органашта новкъостал де, партеси правительствоси Iалам лорадарей цун ганзех биззa пайда эцарей хьакъехьа тIанийца соцамаш кхоачашде, наха юкъе шерра экологически кхетам балара болх чакхбаккха.

Укх тайпара статистически даннеш йоалае лов сона: общества низацен ахчанцен дIадахача шера чакхъяьккхай Iалам лорадара хетаяь 269 выставка, йийшай 5 эзар лекци, хьаяьй Iалама 800 уголоки кабинети, дIаегIай 32 эзар гаи кIотарги, бIаь хьаста юхера моттигаш тоаяьй. Общественни инспектораша гучаваьккхав Iалама зе даь 360 саг, уж бехктокхаме а эзаб. Аз из дувц керттерча даькъе цхьаболча наха тхоай общественa хьалхашка латта декхараш ца довзандаь а членски взносаш мичахьа дIайохийт царна ца ховндаь а.

Общества членаш дукхагIа хиларах тийша да юххьанцарча организацеша болх хьинарегIа бар, Iалам зене йолча хIамашца бIех ца дар, цун ганзех дукхагIа пайда эцар.

Саг ваха моттигаш лорaергья вай, тIехьа тIадоагIача ноахалашта уж накъаяргйолаш. Цу лоархIамеча гIулакха тIадерзадаь да парте, пачхахьалкхен дуккха а соцамаш. Iалам лорадара йолча общество доккха дакъа а лоацаш, дIахо хьа ца еш социаяьй ер объекташ: Кавказски перевальни машинникъ, Гудермесски биохимзавода шоллагIа аргIа, Советски районера гипс йоаккха карьер. Иштта дIакъайлай Оалкам яхача юртан Эсса яхача хинен йисте хинна мраморни известняк йоаккха карьер.

Общественни инициативагIа Советски, Сунженски, Назрановски районашка хьаяьй 160 гектар чулоаца шиъ Iалама-исторически музей-заповедник, керда 80 Iалама объект лораяра юкъейоалаяьй.

Iалам лорадара болх дикагIа дIабода партийни советски органаша из чIоагIагIа хьаллоацача моттигашка. Из шаьра гуш да Веденски районе. Укхазарча районни совето моттигерча райисполкоме диазза оттадаьд лоархIаме экологически дешаш, лаьрххIа субботникаш чакхдаьхад. Дика хет совето дIадоладаьр парте райкомои райисполкомои хьаллаьца хилар. ВООП райсовета аларах долхача хишта юхера дIаяьккхай шиъ хьайбай ферма, дIакъайлай 19 переезд, 29 хьаст цIенбаьб, 54 километр дIоахал дола хин бердаш цIендаьд. Баь болх хьахьокха кинофильм даькхад. ХIанз из эррига республика кинотеатрашка гойташ да.

Г. САМАРСКИЙ,
ВООП Республикански совета председатель.

Кхоана — геолога Ди

Лаьттан ченаш тохкараш

2 апреле ткъаь кхозлагIа дезду советски геологаша шоай цIей.

Вай мехка минеральни бийдала база шеръеш болча балха овсарле лакха хиларах. Лакхехьарча Совета Президиума УказагIа геолога Ди оттадир.

Эррисоюзни геолога цIей хIара шера дездергдола ди белгалдаккхарах ха йиш я Коммунистически партен Iаьдалои геологий болх мел чIоагIа лоархIаш ба. Нохч-ГIалгIай мехкдаьтта геологий дуккхача къамий коллектив хьинаре болх беш я минерально-бийдала база шеръеча доккхa дакъа а лоацаш.

«Грознефть» яхача производственни объединене цхьа проблема къоастаеш къахьегаш ба лаьттан тIознашка мехкдаьттен гази йоалла керда моттигаш лехараш — эрсий, нохчий, гIалгIай, хIирий, дагестанцаш, иштта кхыча къамий нах а.

Вай республике боккха лоархIам болаш, геологаша дукха теркам тIабохийташ бийдала рузкъа да мехкдаьттен гази. Цудухьа, Нохч-ГIалгIай мехкара мехкдаьтта промышленность дегIа ахар юкъарчал доаццаш бувзам болаш да лаьттан ченаш техкарий балхаца.

ДIадаха шу «Грознефта» геологашта хала хиннадале а, вай дика хеташ ала йиш я, керттера хьокхам — промышленни категоре мехкдаьтта даккхара боарам лакхбара план 112 процент кхоачашъяьй, аьнна. 28 тохкама моттигашка геолого-тохкама балхаш даьд, эггара перспективни йолча моттигашка. — Терско-Сунженски системен. Притеречнии Затеречнии тектонически зонашка, Черногорски моноклиналешка.

1988 шера оттадаь декхар кхоачашдара, план 84 эзар метр мара йоацаше а, 87,8 эзар метр бурув техадар. Лахара-тохкама балхаш дарах 3 керда мехкдаьтта доала моттиг кораяьй — Къулбаседа-Джалкинское, Лесное, Алханчуртское яхараш. Уж йоацаш Къулбаседа-Брагунски минеральни мехкдаьтта доаккха моттигаш дикка шеръяьй. Керда хоамаш да мехкдаьтта доаллача Червленски моттигах, цудухьа майрра ала йиш йолаш да вай промышленни категорех долча мехкдаьтта кхоачам шербеннаб, аьнна. Дика хоам хиннаб Харбижински № 23 йолча скважинера: цу чура аратехар промышленни мехкдаьтта кIеж, цудухьа айеннай тохкама балха перспективаш.

Шоай декхараш дика кхоачашду бурув тохара предприяте геологаша. Уж ба Г. Пристанский, В. Ребров, Б.-С. Козырев, Ю. Блазнов, Н. Шульга, Ф. Гершберг, иштта кхыбараш а. Грознера мехкдаьтта тохкама геологий йоккхача коллективо гIо ду ГуржегIен Арменен геолого-тохкама балхаш деча. Цигача геологически балхашта кулгалдеш ба лакха говзал йола геологаш М. Вагабови, Е. Водневи, Къулбаседен халача хьалашка Ноябрьскеи Нижневартовскеи болх беш ба Нохч-ГIалгIай УБР геологаш. Цигача беча балха кулгалдеш ба керттера геологаш Б. Карпови И. Детковн. Цар цига болх дика белга ха йиш я дIадахача 1988 шера планал совгIа 181,5 эзар тонн мехкдаьтта даккхарах. Наха сий деш ба болх дика бовзаш бола вай геологаш: Н. Бутенко, Г. Крусинская — «Старогрознефть» НГДУ, С. Муталиев, Е. Суркова — «Малгобекнефть» НГДУ, В. Серкин, З. Хохлова — «Октябрьнефть» НГДУ, Геолого - тохкама балхаш Iилман кIийлен тIа лоаттадар, геологически тохкамий результаташта обработка яр Iалашдеш я П. Пчелинцева керте латта «СевКавНИПИнефть» институтера геологий коллектив. Ала деза, дахача шера «Грознефть» яхача производственни объединенерча мехкдаьттахой коллективага йиазза кхаьчар СССР мехкдаьтта министерства промышленноста карара кара тела ЦIе Байракх, КПСС Нохч-ГIалгIай обкома, НГIАССР Министрий Совета карара кара тела ЦIе байракх кхозлагIа кхаьчар царга.

1988 шера болх дика барах «Грознефть» яхача объединене гIолла приказ а теха, бурув тохара балхий предприятей геологашта, мехкдаьтта доаккхача управленей, «СевКавНИПИнефта» болхлошта грамоташ а елар, баркал а аьлар.

Геолого-тохкама балхах дика дийца Iе йиш йолаш дац, хIана аьлча, балхаца цхьацца кхоачамбоацараш а да. Уж да: бурув тохача хана аварийность лакха хилар, кIоарга бурув тохача хана лерттIа болх дIа ца бахари, кердача объекташка тохкамаш дара ха гоаяри, иштта кхыдараш. Цу кхоачамбоацараша болх лерттIа, баха беззача тайпара дIабахийтац.

Раьза дац тхо «геофизика» а. Дика кхоачашдац цар шоай декхараш. Эсала кхоачашъю 1987 шера оттаяь а чIоагIъяь а йола «Iаьржача лоамашка лахара-тохкама балхаш дара программа» а.

ХIаьта, тха керттера балхаш дукхагIча даькъе республика малхбоалехьарча районашка хургда. Цига гучаяьннай перспективни структураш. ДIахо дергдолаш да ДаьттагIен юххера балхаш а. Укх шера а XII пятилетка чакхъяллалца а «Грознефть» объединенена хьалхашка дукха декхараш латт: промышленни категорех долча мехкдаьтта запасаш кIезиг ца ялийтар, бийдала база кийчъяр, геолого-тохкама балхий эффективность лакхъяр.

О. ИГНАТЬЕВ,
«Грознефть» яхача производственни объединене геологически отдела начальника заместитель.

МА ГУЛЪЯЛИЙТА МОРХАШ

Шоашка доахкача декхарех цхьа сом хьа а ца луш, кIалъюташ латт Наьсарерча партнераша шоай «Назраньагропромстрой» яха объединени. ЧIегаш Iо а эхка приказ тоха мара ца дезаш банкротствага кхоачаьй дар из. ШоллагIа бутт ба болхлошта алапи ца лу. Района АПО-с оарц ца доаккхе воча оагIора дерза мегаш да гIулакх.

Iаьржа морхаш гуллуш латт цун тхов тIа. ВIашагIъелла а яцар из дукха ха. Декхар хьадалара-м хац сона, из-м партнераша новкъостал де дезаш а ма ярий. ХIана аьлча, из мара совхозашка соцкультбыта, хIаьта иштта производственни а объекташ хьалъеш кхы гIишлон организаци яц районе. Вешта, из-м духхьал совхозий гIулакхаш кхоачашде, аьнна, вIашагIа а ма еллайий. ХIаьта а баьча балхах доагIа декхар хьада аьлча: «Йоацачун тIера ийс тIакхийттача а яькхаяц кий», яхар мо хабар да совхозашкара юхаухар.

Вешта сих а ца луш, саббаре хьалиста хьожаргда вай из орг. Юххьанца хоза дIайолаеннаяр къона объединени шийн декхараш кхоачашде (хьалха укхаза хинна ши МПМК дIа а къайла, цун когаметта вIашагIъеллай из дIадахача шера аьхки). Объединене председатела М. Дударова а кхыча кулгалхоша а юххьанца денз дIаболабаь никъ—эггара хьалха наха, шоай болхлошта эшар фуд я хьожаш, болх-моттиг вIаштIехьйоаккхилга. Цар из вIаштIехьа а доалар. Хьалха дукхача шераша е ца мега эргалонаш хиннай гIишлонхой вахаре. Вашха столови хьайийллай болхлошта, салаIа моттиг вIаштIехьъяьккхай, наха болх бе массехк керда производственни участкаш яьй. Лоацца аьлча, хозза дIаболабеннабар объединене болх. Шоаш юххьанца вIашагIкхийттача хана шоайла тешаме ца хеташ, барт ца товш айхьаза хинна ши коллектив а цхьоагIон наькъ тIа яьннаяр.

Бакъда, хIанз эттача хьало юха а шелал юкъеяккха мегаш да гIулакх. ХIара денна касса кора юхе гуллу болхлой, ахча денадий хьежаш. ДIадала цхьа сом дац кассе. Кассир а ше наха фу дергда, фу аргда ца ховш хьувз. Болхлошта а атта дац Экажкъонгий-Юрта уллача шоай объединене конторе хIара денна аха. Эрригача районе дIа-хьа яьржа ма йий цар болх бу объекташ, вешта аьлча совхозаш йолча эррига юрташка.

Нагахьа санна финансови гIулакхаш кхы эргадаьнна хIама ца хуле, хьалъе йолаяьчча е хьалъе йола а ялехьа дукха соцкультбыта объекташ юсаргья совхозашка укх шера. Эрригаш а хIанз хьалъеш латтараш 11 я уж. Царех «Назрановский» совхозе 7 я: быта цIа, детсад, наькъаш, кормоцех, доакъар чулоаттаду хранилище, кхыяраш. Укх шера цу совхозе вай ювцача МСО (АПО боахамий юкъара гIишлон объединени) низаца дерригаш а хьаде дезараш 250 эзар сома маьха балхаш да, оттадаьча договорашка диллача. Царех массехк эзар сома хьадаь а даьннад. Законага диллача, хьадаь балхаш хьа ме Iов, подрядчика авансах ахча тела дезаш ва заказчик.

Акташ а мел эша каьхаташ а долаш да, Бакъда, совхозашка хьадала ахча дац. ХIама дацар, нагахьа санна МСО ше а кIезиг-дукха низ болаш яларе а. ТIаккха-м совхозашкара декхар хьакхачарга хьежаш а ца ягIаш, болхлошта алапи дIадала таро ма хургъярий Совхозаша хьа ца делча цхьа сом ахча дац банкерча цун счета тIа а. Цул совгIа, из ше а я «лакашка» кхаччалца декхараш доахкаш. Цу вай ювцача объекташка дIа мел ухийташ йола гIишлон материалаш мах боацаш мича тел цунна. Нагахьа санна кастлашха цо шийга доалла декхар дIа ца лой цунцара «маза» хоадабе, кхы цун адресах гIишлон материалах хIама Назране хьал ца яйта а кийчбенна ба Грознера субподрядчикаш: «Агропромстроя» механизаце управлени, аьшкабетона изделеш ю завод, кхыйола организацеш, предприятеш.

Лоацца аьлча дехьара а сехьара а аьттув боацаш йисай МСО. Цунна хьалуш а дац, шийга доаллар дIадала низ болаш из а яц.

«Цигара мукъа ахча хьа ма лургдий вайна», — аьнна вIалла ца хиннача тайпара сихбенна хьалъе болабеннабар гIишлонхой «40 лет Октября» яхача совхозе шоаш хьалъе йолаяь детсад. Совхозера бараш цу гIулакха чIоагIа раьза хилар. Лоацца юкъа 55 эзар сома маьха балхаш хьа а даь (детсадага деррига дIадахийта дезар а дац 152 эзар сом мара), ахча дезар тхона, аьнна, совхозе бахараш юхабаьхкар кулгаш даьсса а долаш. Дац совхозе царна хьадала ахча. Шу чакхдоаллаш-м цхьа хIама хила мегар цох. Бакъда, хIанзарчоа цун а е кхычун а декхар дIатакха йиш йолаш яц района совхозаш, соцкультбыта объекташ хьалъе, аьнна, дIадоладаь балхаш 1 млн. 636 эзар сома маьха дале а. ХIаьта, вай аьннача тайпара, шу чакхдаллалца цу декхарашка хьежа йиш йолаш МСО а яц.

Доккха зе хургда банкротства законах из объединени дIакъовле. Районе-м, иштта а Iалаьмате дукха нах ма бий болх бе моттиг йоацаш. ТIаккха хIанз цига болх беш вола 300 гаргга саг а мукъаваьлча фу хургда?

Хов сона лакхе денз ер мугIараш Iодешача сага дагалаттаргдола хаттар малагI да а: «Нагахьа санна партнерий декхар хьадала низ беце сен увттаду царца МСО-с договораш, сен лелабу царца бувзам? Ахча дараш хьа а леха, де мегаций уж балхаш?».

Да-м иштта дар из. Ма дара аьлча, МСО-м ше а ма йий кооператив, шийн хьаштдолччахьа го дIа-хьа оза йиш йолаш. Цун гергача печата тIа а латт: кооперативно-паччахьалкхен объединени я из, аьнна. Вешта аьлча, шийн тайпара гIишлонхой колхоз я из, шийн совет а кхыйола кулгалду органаш а йолаш. ХIаьта а, вай аьннача тайпара, эггара хьалха совхозашта, юрта боахама эшар де, аьнна, вIашагIъелла организаци я из АПО тховна кIал. Цудухьа, шийна хеттача тайпара кулг дIа-хьа дахийта а паргIата яла а йиш йолаш яц МСО. ХIаьта а юкъ-юкъе «чуйиккхе» шийна пайда баргболча цхьацца юстарара партнер-м лох цо. Уж бецаре-м вIалла болх дIабахьа а таро йоацаш юсаргьяр из. Иштта, масала, хIанзалца болхлошта алапена тела ахча хилийтад цунна Назранерча маьхкъеча заводо. Цо тешшаме кхоачашду договораца чIоагIдаь шийн дош, шийн ханнахьа взноса ахча а лу (230 эзар сома маьха ремонтни балхаш де доладаьд цига МСО-с).

ХIаьта а диц ма далийта вай «ахча доацачунца договораш хIана увттаду?» яха хаттар. ХIанзарча экономически законага диллача-м, цкъа банке а ваха, цун счета тIа ахча да е дац а хьежа мара договор оттаде дагIацар подрядчикс шийн заказчикаца. Цул совгIа, банкера справка а хила езар заказчика финансови хьал гургдолаш. ХIаьта а, нагахьа санна цу тайпара из гIулакх вIаштIехьдаьккхадаларе, цхьаь цхьан совхозаца договор оттаде йиш хургъяцар. Цудухьа МСО экономически службас цу тайпара тохкамаш дац. Вешта, уж справкаш язъяь хиннаяларе а, хIама ца хила мегар цох-м. ХIана аьлча, совхозий а цу МСО а да цаI ма вий — АПО. Дас аьннар ца дича дарг а дац.

Иштта да-кх МСО-гара хIанзара хьал. Банка управляющеца К. Ахильговца къамаьл хилар са цу хьакъехьа. Цу гIулакха фу дергда ца ховш ше а йиш еха хьувзар управляющи.

— МСО-на декхар дIадала могаргдолаш района юртбоахаме цхьаь цаI заказчик а вац таханарча дийнахьа. — Нагахьа санна тахан из декхар цар дIалой а хьалйоаллача МСО а яц, — аьлар цо, — хIана аьлча, цун нахага дIадоаллачул дукхагIа да наьха цунга хьадоалла декхар. «Ноль» мара хIама яц цун счета тIа а.

— Фу хет хьона, фу дича хьалдоаккхаргда из гIулакх цу кIоага чура? Банкрота юкъе яхийта йиш мичай цу тайпара организаци, къаьстта хIанз юрта боахаме сел из эшача хана.

— ХIанз-м кредитах ахча а денна хьаллоацаргья из а совхозаш а. Нах алапи доацаш битача а вIаштIехьа мичад. Тхоай лакхерча инстанцешка гIолла уж кIалхарбаха хьожаш да тхо. Бакъда, дIахо йодача хана цар фу дергда ховш вац со. ХьалхагIа-м теркал а дацар уж мо дола гIулакхаш. Къевар, болх ца бер вIаьхийчул а вIаьхагIа волаш моттигаш ма нийслорий.

Цхьаькха а да. Керда вIашагIйоллача организацена гIо деш ма хулар Iаьдало из когаш тIа отталца, МСО хIана къоастаяьй цу новкъосталах?

Цу гIулакхага хьежача бакъахьа бар, аьнна, хет сона республика «Госагропрома» объединене начальник Р. А. Омаров а района АПО кулгалхой а. ФуннагIа даь а ца гулъялийта хьажа деза вай МСО тхов тIа уж Iаьржа морхаш.

М. МИКАИЛОВ.

Супьянов Рамазан Магомед-Заидович № 397 йолча Гудермесски къаман - территориальни харжаман округе гІолла СССР халкъа депутаталла харжара кандидат отвававаьр Надтеречни ремонтно - технически предприяте коллективо. Из болх беш ва Надтеречни РАПО, цун председатела заместителан декхараш хьинарен хьаьналеи кхочуш а деш.

1972 шера денз Советски Союза Коммунистически парте член ва Р. Супьянов. Духхьашхьара ший къахьегам дІаболабаьб цо г. Орджоникидзера Горски юртбоахама институт йистеьккхачул тІехьагІа, хІанз из ва технически Іилмаи кандидат.

Соахка цо иІстельхал халкъа боахама академе йола лакхерча курсаш. Цун хоржамашта хьалхарча программа тІа кертера дешаш дар союзни автономни республикай къонаш цхьатарра хургІолаш нийсьелга, къахьегамхой производственни социальни хьалаш тоаделга, кхалнаьха балха ха лоацъяр, гонахьара среда лораяр. Цхьабакъда, СССР халкъа депутат хила аьттув балазар цун.

СУРТА ТІА: Р. Супьянов. М. САИДОВА сурт.

ІИЛМАНХОЧУН НИКЪ

Профессор Ю. Д. ДЕШЕРИЕВ ваьча хана денз 70 шу Іилман-педагогически болх бу 50 шу дизарга.

РСФСР Іилмай заслуженни деятела, филологически Іилмай доктора, СССР Іилмай Академе языкознание института профессора Ю. Д. Дешериева ваьча хана денз 70 шу Іилман-педагогически болх бара 50 шу дизар шерра дездаьд Москверча а иштта кхыча республикашкарча а Іилман общественносто. Іилманхочоа социалистически мехкий Іилмай Академей общественни Іилмай даькъера Дунен халкъашта юкъера премий еннай.

Советски лингвистически Іилман гІорваьнначарна викалех цаІ ва профессор Ю. Д. Дешериев. Теоретически практически лоархІам болча дуккхача проблемашта теркам тІабахийта да цун Іилман хьашташ: советски халкъий меттаи шаьрдар (бацбийски, нохчий, гІалгІай, хиналугски, будухски), нахски меттай исторически Іомадар, меттай контакташ, билингвизма теорея практикей, социалистически обществе къаман меттай дегІадар а цар шоайла болх бувзам а, къаман литературни меттай хьахлара а дегІадара а проблемаш, иштта кхыдараш.

Профессор Ю. Д. Дешериев советски обществе дуккхача меттай тохкам беш вола воккха говзанча а, хІанзарча къаман - социальни лингвистика яха керда раздел хьайийлар ва. Социальни лингвистика юкъера теори бувзам, цун методологически, теоретически, идеологически кІийленаш ярах цо дІаьхийдир советски Іилма. Меттай кІоаргга тохкам баро, советски мехка бувцача тайп - тайпарча къаман меттай хьалаш ма дарра довзаш хиларо, Іилманхочоа таро елар лоархІам болаш дола социолингвистикай деашата, уж кхетадара аппарата, тохкама методашта, вай мехка санна, социалистически мехкашка лингвистически процесса планировани прогнозировани яра чІоагІа лоархІамеча проблемашта тохкамаш де.

Дукха ха я низ а дІабелар профессора Дешериева теоретически практически даькъе чІоагІа лоархІам болаш волча социалистически общество тайп - тайпарча къаман меттай дегІадаьргдар цар шоайла вІашш бела бувзама актуальни чІоагІа проблема къоастеш. СССР халкъий тайп - тайпарча меттай материалашта хьахьехкад советски Іадал эттача хана денз къаман дош къоастадар бахьан долаш къаман меттаи культураш дегІадара дахьа толамаш. Дешериева дуккха болх меттай долча Кавказа, Средни Ази, Поволжья, Сибарегіен, ГІаьннарча Малхбоалена, Прибалтика, малхбоален славянски меттай шоайла болча бувзамий характеристика еннай. Кепабоазув доацаш хиннача меттай деттаграфи, къаман терминологи, къона йоазув долча меттай литературни формаш хьахилара наькъаш тохкаш, советски опыт вІашагІтехар. Ю. Д. Дешериева дуккха белхаш хетадаь да къамашта юкъе бувзам беш болча эрсий метта. Ши мотт бувцара проблемаш къоастаяра методологически теоретически разработкаш еча хана Дешериева шийна тІаийца бокхха боарам болаш да.

Дунен юкъерча языкознане дуккхашха Ю. Д. Дешериева хьайир меттай функционально дегІадалара теори, меттай функционально-типологически классификаци йир.

Советски кавказоведене хьалхарча «Нахски меттий сравнительно - исторически грамматика» тІа хьахьекхай нахски меттай дегІаахара ювзенна йола керттера закономерносташ, картвельски, дагестански, абхазоадыгски меттащара исторически бувзамий анализ еннай, нахски меттай шира хана хурито-урартски меттащара исторически бувзамий проблема хьахьекхай.

Дешериева инициативагІа, цо кулгалдеш, цо дакъа лоацаш лоархІам бола болхаш дадъ: ук да: халкъий 127 меттай диалектаи массайолча оагІорахьара характеристика луш бола 5 томах латта, дунен-къаман языкознане ше санна кхы боаца «СССР халкъий метташ» яха болх; 3 томах латта «Къаман метташ а къаман культураш а дегІаахара вІашш дола гІулакхаш» яха болх.

«Социалистически обществе дола къаман метташ» яхача халкъашта юкъерча программа кулгалдеш цаІ ва из. Цу программах по ЧССР Іилмай Академе академик волча Ян Петраца цхьана язъяь 2 томах латта монографи. цун хьалхарча томах профессора Дешериевна еннай общественни Іилмай даькъера социалистически мехкий Іилмай Академей Дунен халкъашта юкъера премий. Социалистически мехкашка меттаи дегІаахара актуальни социальни, идеологически, теоретически проблемаш тахкара хетаь я монографи.

Ю. Д. Дешериев 300 совгІа болча Іилман балхий автор ва, царех 20 совгІа монографи я.

ТкъаьІ шера совгІа цо кулгал ду СССР Іилмай Академе «Социалистически къамаш дегІаахарца дувзаденна къамий меттай дегІаахара закономерность» яхача комплексни программа Іилман совета. СССР Іилмай Академе къамий проблемай Іилман совета член, «Общественна мотт» яхача дунен халкъашта юкъерча журнала редколлеге член.

Іилман кадраш кийчьеча профессора Ю. Д. Дешериевна доккхий хІамаш лелаьннай. КІезига я цун ученикаш, хьалха хинна аспирантий боаца регионаш. Царна массаза дагалетт Іилманеи нахан ший йоккха таланте хетаь, доккха раздел дола, къахетаме а къонахчал дола а шоай хьехархо.

Р. АХРИЕВА.

Л. Н. Толстой цІерагІча Нохч - ГІалгІай пачхьалкхен университета доцент.

ДОАЗОЛ ДЕХЬАРА

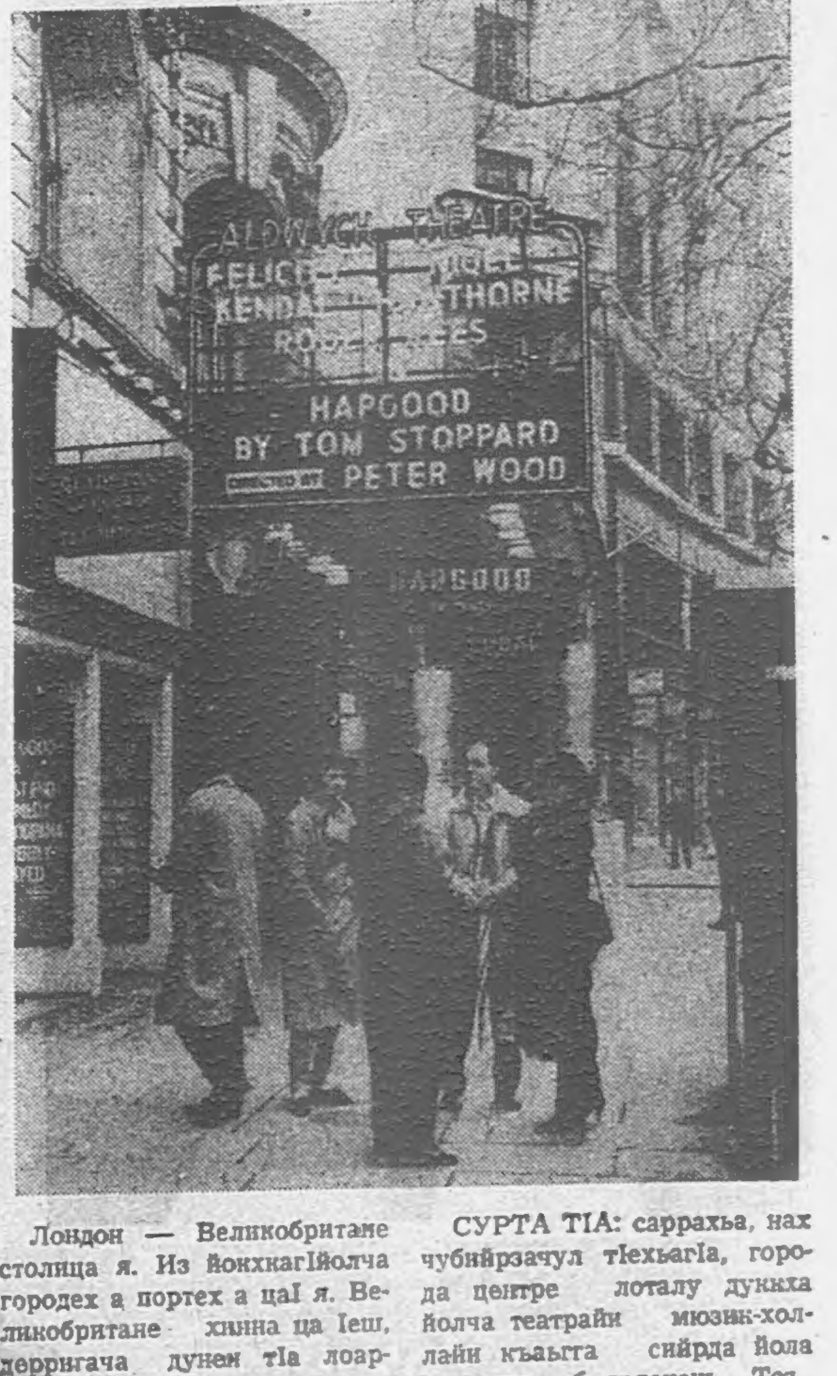

Лондон — Великобритане столица я. Из йоккхагІйолча городех а портех а цаІ я. Великобритане хиина ца Іеш, деррнгача дунен тІа лоархІам болаш я из политически, экономически, Іилма, культурни вахаре.

Лондонцаш — 8 миллион гаргга ба уж — тайп-тайпара нах ба, шоай толамащцеи проблемащцеи, дегагІозалцеи лазарцеи, хьаштащцеи хургдолчун хетаращцеи.

СУРТА ТІА: саррахьа, нах чубийрзачул тІехьагІа, города центре лоталу дуккха йолча театрайи мюзик-холлайи къаьгта сийрда йола рекламни объявленеш. Тоъал безача маьхе дола билеташ эца таро йолаш бола лондонцаш дийнахьа кІаьдвалар дІадаккхар духьа салаІа болх...

Г. ТЕМНЕНКОВА сурт. (ТАСС).

Публициста заметкаш

ЦХЬАНА ДАХАР

Письмогара дІаволалургва со. «Са 22 шу дьнад, сай цІи якха лац сона. Къамах хакаска я со. Абакане яхаш я. Се сенгара дІайолаелча бакъахьа хургда а хац. Дувцар да, къамашта юкъерча гІулакхех. Газеташа дувц деррнгача къамашта юкъерча доттагІалах. Хетаргахьа, дугача къамашта юкъерча доттагІалах. Хетаргахьа, дугакхагІча даькъе из ишта хила а тарлу. Цхьабакъда, гонахьа сайна гучо, кхычун уйла яйт...».

ДІахо йоІо дувц, Керда шу хьатІакхоачаш ший нешашца цхьана тика кийчъярах, кора тІа ГІор-Дадий сурт дилларах... «Тика чу хьачувьннача эрсий шин зІамигача саго, тхо футтар а деш аьлар: «А-а, къаман бригада я ер, беррнгаш а хакасаш ба. ГІор-Даде бат а хакасски я». Цу тІа гІолла дов иккхар... Письмо яздича — дега аттагІа хургда моттар сона. А, цох хІама хиланзар, хьалха санна деха да дог, эгІазал дІаялац.»

БАКЪДАР алалаш, цу тайпара хІамаш бІаргадайнадац шоана? Со теш, дайна хургда. Цхьайолча хана, къамах волча сага дега чов еш хилар теркал а ца деш, къамаьлаш дераш «батамаш» ювца болалу. Уж-м татарий, жугатий, хохолий, эрсий, азнатий а ма хулий... Культура ца хиларах цу тайпара хІама нийслу, аьлча, гІулакх атта дІакъоастаде гІертилга хургдар. Бакъда, цун овлаш хІаьта а цига, духовни боадонга. моральни аькхалга долхаш да, хІаьта дипломаши степенаши яб, аьнна, уж тайпа оамалаш йола нах болаш а ба. ДагадоххарагІа аргда вай, диплом хиларо а степень яккхаро а культура боарам белгалбац. Абаканерча мехкарашца цу тайпара «бегаш» баьраш фу дешар дийша ба хац сона. Юкъера дешар дийша хила а тарлу цар, лакхера дешар дийша хила а тарлу. Цхьабакъда, цхьаькха-м хов сона; е школас, е институто, е дезало нахаца гІулакх леладара культура Іомаьяц царна. Баха хьаара хийцаб, хІаьта наха юкъе лела Іомабаьбац. Хетаргахьа, вай доккхача советски лаьттан тІа моттиг хургьяц алхха цхьан къамах бола нах мара ца бахаш. Деррнгача дунен тІа чакхъювлаш йолча интернационализаци яра процессаша цхьана яха, аьнна, вІашагІъетт беча халкъий тІехьенаш. Из вахара хьисап а массазара бакъдар а да.

...Революци хинна дукха халлалехьа Сталино, аьнна, цІи тиллача а цул тІехьагІа Донецк хиннача а Юзовкерча металлургически завода гонахьа бутувча кхерах яь хьалхара казармаш хьалийча денз, цигара улицаш линеш яхаш яр. БІаьсти яьлча линешка, хІаьта иштта тха ПхийтталагІча лине а, кІайча акаце зиза тохар, хІаьта оаха, бераша, уж дуар. ТІом чакхбаьннача цу хана цул мерзагІа кхача бацар тха.

Укхаза бахар металлургически заводе а гонахьарча шахташка а балха бола нах — слесараш, лесогонаш, новалоотбойщикаш, цхьацца кхыча гІулакхашка бола нах. ВІаши увш дар эрсий а украински а метташ, лекхача пандара гаьна йоацаш хаза йиш яр ассирийски зурма, мацойца цхьан истола тІа нийслора бешбармак. Берий бІарчча ординг духьала яхар фронтера цІавоагІача Фельдмана Мишкай даьна. Дуккха нах гуллора тха коа наІараште хьалхашка, Хашабов Павел Иванович, воте Паша, Октябрана е ЦхьоалагІча майна хетадаь цІейш дездеча хана еррига ший ооденаш а эхка араваьлча, ферта тІакхелла латтача цунна хьатІаболабора ди.

Дизза ткъеста шу а даладехьа цІенах къаста а къаьста, Гаьннарча Малхбоалене ваха вийзар са. ЦІагІа Іомадаьр кердача моттиге накъядаьлар сона. Тха горняцки общежите сох ца кхеташ мала висар. Тхоца, эрсий а украински а кагийча нахаца, бахар мордвин а литовец а, белорус а гурже а... Кхела хІанз а баркал яхаш ва со тхо деррнгаш цхьан тховна кІал вІашагІтохарах. Сай мордовски доттагІагара эггара хьалха хезар сона сийлахь-воккхача скульптора Эрьзе цІи. Антанаса ший къаман кицаш Іомадора, хІаьта уж а дагадоагІа сона, бакъда, хІанз уж шаьрра дІадувцаргхиларах кІеззига шек ва. Шахте болх беча хана цхьаннена а магацар татарина Забара тІехьакхе...

Бера хана а кхувш воагІача хана а хинна доттагІий хІанз дагабехача, сона гу къаман вошал тхона массазара гІулакх хинна хилар, тха метташ шоайла къувсаш дацар. Эрсий школас Іомабир украински мотт, из цо дарах цунна хІанз а баркал яхаш ва со, хІаьта улицас Іомадир тоъал ассирийски дешаш... Цу тайпара вІаши гІулакхаш леладелга 50-гІа шераш юкъеденнача хана денз сона дагайоагІача болхлой баьхача моттиге норма санна лоархІаш дар. ХІаьта нагахьа санна Донецкерча тха ПхийтталагІча лине тІа, Гаьннарча Малхбоаленерча тха горняцки поселке из норма хиннаяле, халкъашта хетачунга диллача а норма хиннай-кх из? Деррига хозде гІертац со. БІарччача халкъашта боккха бала тІаоттабарах дола книжкаши статьяши арaялалехьа, 80-гІа шераш долалуш Нохч - ГІалгІайчен лоамашка цхьаккха саг ца ваха юрт бІаргайча, со цецвалар тоъаргдар. 1944 шера цхьан бус цигара арабаьхаб берригa нах, къаьна бараш а зІамига бараш а, моташ бараш а цамогаш бараш а. Иштта бар баьчча лоІам. ХІаьта кхыча наьха — эрсий, казахий, узбекий лоІам, мехка доал даьчоа ловш хиннадеце а, уж мискаш ба ца бойташ, кІалхарбахар хиннаб. Цох сона дийцар Грозне, АушевгІао вежарий цІагІа, виъ вийий даси нанасей, хІаьта царех кхоъ бІухо-интернационалист ва, Руслан — Советски Союза Турпал. Цо бокъо лу кхыметтел репрессеш, къаман политика юхмаччахьа яккхаро наьха дегашкара, цар хьаькъал чура даим яхаш йола доттагІала, вошала, цхьана хила гІертара уйлаш дІаяланзар ала. ХІанз мах бовш хІана латт цу хІамай? Халкъий доттагІал хьоахадича белабалара тІера хІана хул цхьабараш?

Цхьан дешаца цу хаттарашта жоп долалургдац. Хетаргахьа, укхаза Іеткъад хьалхагІа харцонаш лелаяр а аргІанарча йоккхача проекто бІарччача къаман кхел, метта проблемаш карта тІа оттаярга дІакхоачаду экономически гІалаташ вай деношка дувлийтар а. Застойни оалача шерашка хьахиннача идеологически балха стереотип а.

Цхьаькха цхьа письмо — Удмуртера. Из яздаьр эрсий школе деша ваьгІав, дасен нанасен цІагІа эрсий мотт бувцаш хиннаб, наьна мотт ховш вац — деша а къамаьл де а. «Моттигерча кагийча нахаца общежите вах со, бакъда, царна наьха сат ва со, эрсашта а. оаш кхетадеш ма хиллара, наьха ва.

Оаш бехк ма баккхалаш, из хІама сона сел новкъа хиларах, шоана, Москве цох хайра хІама ца хета тарлой а, бакъда, аз зийначох хьа мел баьхкараша вІалла лархІац къаман иллеши халхарэши».

Цох дувцаш да Якутера дена письмо а. «Вай массане а цхьа Советски Дайхе я, тхо 120 совгІа советски къам ма дахий вай мехка.

Укх тІеххьарча хана гІулакхаш кердача тайпара леладарах хоамаш ух. Бакински заводашка азербайджански мотт Іомабу курсаш хьаеллаш латт, делопроизводство шин меттала лелаелга юкъедоаладу. Кхотабенча грекаш бахача Донецки областа пхе районе соахка радиопередачаш е йолаяьй кердача гречески меттала. Областной радиос а телевидение а масса — советски халкъа дакъа. ТІаккха уйла ю аз, нагахьа санна эггара гаьнагІа улла якутски юрт тоаелча, Якуте мел дахача къамий метташ чІоагІа дегІадаьхкача, цар фольклор, литература, изобразительни искусство селлаІада массе бесара лепа яьлча — вай советски вахара пайдана хургдац-те?! ХІаьта тха республике Іаяха дукха лоархІаш бац халкъа кхоллам».

Цунна тара дола къамаьлаш бакински студенташа деш сона хезар инженерногІишлон институте. Гуржий коллегашкара Іомале шоашта, аьнна, хьехар дир аз царна. ДІаяхача гурахьа лоаман районе хилар со «Шатилоба» яха халкъа цІей долча. Сигала седкъий доагача бІарччача бийсан дийкар бІаь шераш хьалха гуржаша даьха иллеш, йоагача йоккхача цІера юххе шоай ераш а тІем тІара цІа ца боагІаш бисарий а стихаш йийшар поэташа. Цхьан хана яьгача бесса, лакхача лоам тІа йоагар цІи, сона хетар дІаихача шерашка хиннар цо сийрдадоаккхаш санна... Республикас из цІей шийна а мехка а совгІата делар, халкъа дагалаттар кхета а даь.

Дукха ха йоацаш Прагера сона дайтад башха-дика арахийца алтайски фаьлгий сборник Уж фаьлгаш хьагул а даь, чешски меттала даьхар ва са дика новкъост, наькъахо Ярослав Штетина. ЧІоагІа дукха дийша саг ва из, цо кхетаду хІара халкъа культура бІарччача адамленкультура дакъа долга ший цІен геттара гаьнарча моттиге корадаь уж фаьлгаш па хилча, ший мехка культура къегІа хургйолга. Иштта, го а баькка культура темана юхатІадоагІа вай.

Миллионаш нах дІа-юха ухийт миграце. Дукххача переселенцашта, лимитчикашта, путевкаех шоай лоІамагІа дІабахача кхычарна кердача моттигех ший тайпара Клондайк хул. Духхьал гаьна ухкача моттигех хиина а ца Іеш, центральни районех а. Цига фу нах баьхаб, шоаш хьанхачалехьа малагІа халкъаш даьхад е дахаш да вІалла теркал а ца деш, чугІерта болалу керда баха хьабаьхкараш. Цхьан хІаман уйла ю аз. ХІанзарча хьалашка хьежжа къаман-территориальни структурага цІаьхха хьежача фу дар-хьогІ? Из эшшача хана хувца атта а хургйолаш. Къаман образованешка ца бахача а уж вІалла йоацача наьха хьашташ цо Іалаш а дергдолаш. Новкъостал дергдацар - хьогІ этнографически всеобучо? Хьаькъал долча книжкас е телевизионни гидо? Цар наха алхха официальни статус йола регионаш дІаийзийта ца Іеш, уж 53 къаман-территориальни единица ма йий вайцига. ХІаьта доккхий а зІамига а тІа бакъдар дийцад цар. Масала, архиве сона нийсделар ший лоІамагІча Украинах статья язъяьча цхьан украински эмигрантага дахьийта укх тайпара каьхат: «...хІанз къаман дош политически а долга кхетадеча хьона кхы а дикагІа хоргда, хьа дар санна дола письмо, редактора мел чІоагІа лой а, цензурни хьалашка диллача кепатоха йиш йоацилга. Кьнноех хьалвизача саго, ялсамале ваха безам хилча озар миссел хаза шин меттала — эрсий а украински меттала ю передачаш. Москве наІараш хьайиллай Михоэлса цІерагІча Жугатий культурни центро. Таджикистана районни газеташа узбекий меттала смени оагІош арахец, хІаьта Узбекистане — таджикий меттала... Бахача наьха кхыча группай хьашташ теркал а деш, цхьайолча республикаша пачхьалкхен меттах йола законодательни акташ тІаийцай.

Къаман проблематика вай массане дукхагІа уйла еш хилар доазол дехьа теркал ца деш дисадац. «...Еррнгача союзни республикашка хІана дац, аьнна, — дувц «Голос Америки» яхача радиостанце, — интеллигенташа а активисташа а оарц доах шоай метташ дІадаргдоацаш лорадара хьадда гІулакхаш чакхдаха, яхаш... Дуккхача активисташта хетачох, русификаци ярах бола кхерам дІабаккхара къаман районашка алхха меттах дола законаш тІанйдар кхоачам болаш дац. Чакхдаха дезараш кхыдола гІулакхаш да масала, къаман республикашка баха эрсий хьаахийтара доазув оттадар, экономически вахара лоаттабу моттигера тІахьожам чІоагІбар». Иштта да луш дола радиорецепт, нагахьа санна долаш долчун йолчча бесса вай цІи йоаккхе, «Голос Америки» яха радиостанци самоизоляци яра программа вайна качйолла гІерт.

Сона хац, одессит Василяй Бардаляну цу радиостанце ший «активист» лоархІаш вий. Кхыча терминологегІа «правозащитник» лоархІаш ва из. Цун концепци укх тайпара я: моттиге бахача нахах украинцаш хьабар, наха юкъе ца бувцаш а делопроизводстверa а эрсий мотт цІенбаь дІабаккхар. Москвагахьара йизза автономни хилар. Из националистически программа ше дешаш болча наха дІайовзийтар Черновол-Горинс арахецача а Львове арадувлача а «Украинський виснык» яхача самиздатовски журнало, хІаьта цул тІехьагІа — «Свобода» яхача радиостанце.

«Журнала» цІи цхьаннахьа сайна хезача санна хетаделар сона. ХІаа, Берлине арадийннад цу тайпара еженедельник, «Украински къаман объединене орган». 163-гІа номер арайоаллаше, редакце советски йоккхийча топий таташ дІахезача, дІакъайлар. Из ди хьатІакхачалехьа фашистски Германе СССР халкъий меттала дуккха газеташ а журналаш а арадийннад — бе-бе националистически листокаш, миллионаш болча «малхбоален болхлошта» лаьрхІа йола изданеш. Шоашта ховчунга хьежжа фашистий паек шоаш зехьа ца юалга дІахьокха гІийртаб цар сотрудникаш. ХІаьта бовзарашка-безарашка яздаьча, архивашка дисача, каьхаташ ло оз оаха журнал арадаккха гІерташ... Моттигаш хул материалаш тІера Іойоахаш, дош сел ира ца оттадеча кердачарца уж хувцаш. Из вайна юкъе дутаргда Іа, цхьабакъда, укхаза, Германе, Украина ший лоІамагІа хилийтарах дувцаш вІалла хІама дац...».

1944 шера августе, доала а ца доалаш, цхьаболча дешарашта дагалаттарех дийцар «Украинський виснык». Тайпан цІи «—енко» яхача алапашца кхоачалуча плен вигача лейтенанто эрсий меттала яздаьча письмогара дІадоладелар из. Цун авторо, украинцо, яздора Пушкин а Шевченко а шийна чІоагІа дуккхавезаш хиларах. «Город Москва, — яздора цо, — украинца дега Киев санна бола я сона, хІаьта эрсий халкъ — цхьан цІийх вола вай воша».

«Малав из вай мехкахолг? — раьза доацаш яздора «виснык». — Дуккхаза хеза, геттара большевистски дар да цо дувцар. Шийх «эрсий националист» ва ала гІертийта большевик-м вац-те г. Москаль е хьаштдале, Москаленко?».

Массехк бутт баьлча из тема юха а гІоттаю редакце, «Большевистски када чура большевистски дохьаш. Комсомольций уйлаш йолча къонача украинцашта дагарчун хьакъехьа» яха цхьа оагІуви ах оагІуви дІалоаца йоккха статья кепа а техе. Из ца дича ца боалаш даь хІама дар. ГІулакх гаьна даьнна хиннад, нагахьа санна Германе болх бе низагІа дІабигача кагийча нахах «большевистски агенташа фронта вокх оагІорахьара чубахкийтараш» яхача дош дІакхаьча хиннадале.

ХІанз таханарча деноех дувцаргда вай. Кердача почтацара письмош. Прибалтике, Украине чакхъювлача процессех шоашта хетачох дувц автораша. Наьна мотт, шоай культура «лораяра» тІехьа латта цхьабараш шоай мел доацар ла ца могаш хиларо укзара боах дуккхабараш. Шин мотт лелабаро а, дий хьона, хьалуш дика хІама дац. ХІаьта хьаштдола мотт хьахаржа бокъо ялар хІаманна эшаш дац. Интернационализм йита еза ха а хьакхьчай... Атака лостам шаьра хоалуш ба — цхьана а ца хулаш, къаьст-къаста хилар. ГІулакх цу тайпара хилийта гІертарех укх деношка геттара дика аьлар вокххача советски поэта, коммуниста Олейник Бориса: «Метта, культурана, Украина исторена а из ший белгалонаш йолаш хилийтара а тІехьа лоаттабеча къовсаме маха биллал тІехьашка даргдац вай. Цхьабакъда, иштта цІенхаштта юхатохаргба моллагІаш уж бале а миччахьа уж бале а: доазол дехьара «дог лазараш», бІаь шерашка вай халкъаша леладеча доттагІалах са баккха гІерта кулга цІена боаца «цІагІарбараш».

Доазол дехьара «дог лазараш» а царна тІехьа фаташ етта цІагІарбараш а са ца лоІаш къахьегаш ба. Цар яздy кхайкаралаш а хартеш а, «национализм михьаряргья», кхыметтел «Советски Союз вІашагІъяргья», яхаш хабараш арадоах.

ТІеххьардар дувцар ва английски профессор Д. Хоскинг. Эрсий истори дика довзаш волча цо, иштта пессимистически вывод йой а, лакха мах бу союзни республикай, къаьстта Эстоне а Грузе а экономически боарама. Цунна хетачох, «эрсашха доацача керттерча халкъий метташ а культураш а метаръяха яц, хІаьта уж СССР-ца хиларах цхьадолча даькъе дегІа а енай, чІоагІа а енай».

Цунна Іотїатохаргдар вай: из хиннад зІамигача къамаша хьабелача наькъага хьежача а. Советски Іаьдала шерашка дІаьхай халкъашта юкъера Іалаьмате йоккхий белгалонаш. Халкъий доттагІал, цар шоайла гІулакхаш леладар, вІаши новкъостал дар — вайна карагІдаьнна сийлахь-доккхий хІамаш. Барт-цхьоагІо хиларо кийчйир къаман кадраш, халкъашта дешар-йоазув делар, мохк лорабир. Барт-цхьоагІоно юхаметтаоттаю Армене городаш юрташи.

ХІара халкъ, доккхадале а зІамигадале а, мехкахошка ше лархІийтеи ший терко яйтеи бокъо йолаш да. Со валлац цу е вокх республикага экрана тІа мел миссел ха кхоач, газета тІа мел миссел моттиг кхоач дагарде, хІаьта фу дар-хьогІ дагардича, фу дар-хьогІ Центральни телевидене цхьа канал къаман программашта дІаделча, союзнии автономни республикай телестудеша уж кийч а ергйолаш. Мехка лелача хана дуккхаза хезад шоай терко ца яра нах раьза боацаш. Цу тайпара къамаьлаш дир Якуте а.

Ираз санна сийрда а лоаца а я Якуте майски бийсаш. Яьссача улицашка саг хилац, шоайла бІатувсаш латта светофораш мара. Ах бийса хиннаяла йоалл, бакъда, студенташа хаттараш деш дІахецац хьыший. Цул хьалхагІа ши сахьат даьккхадар оаха тІаьк аьнна хьалийзача университета залерча наха кхахьийтача Іалаьмате дуккхача запискашта жоп а телаш. ЦІаьхха а хетт: «Вай мехка малхбузехьа кІезига хІана йовз тха республика? Якутех кІезига хІана язду центральни газеташа?», «Са наьнадаи даьдаи фронте вийнав. Царех цаІ вІалла ди доацаш дІаваьннав. Са даьнанна хІанз а бицлац уж, тІом лаьтта ха. тыле ше хьийга къа, Лена яхача хи йисте моцало кІал йита ше йнаь гІум. Сона а са йоккхача сага а чІоагІа ловра Сийлахь-боккха Даймехка тІем тІа латаш хиннача бІухоех. Якутех телевизор чу гІолла художественни е документальни фильм гойтар. Са даьнана энрана тІа уж арадаларга даим сатувсаш я...».

Нийса боаккхаш бехк ба из. Цу тайпара бехк баккха йиш яр Бурятe а Каракалпаке а, хетаргахьа, мехка дуккхача кхыча моттнгашка.

«Ер письмо язде безам болаш со лела дукха ха яр, бакъда, цхьан хІамах лоархІаяцар» — иштта кхоачалу ер заметкаш дІайолалуш аз доаладаь письмо. ХІанз кхерам дІабаьннаб. Наха гучахьа язду къаман дош къоастадара хьакъехьа шоашта дага долчох, хетачох. Цхьа хІама диц ца де хьажа деза вай: цхьана долча хана низ болаш да вай.

Виктор АНДРИЯНОВ,
(1989 шера 27 марта арадаьнна «Правда»).

Афганистан тахан

КАБУЛЕ, БУТТ СОВГІА ХА ЯЬЛЧА

- ХІара саррахьа кердача хоамий ший программа тІа кабульски телевидене хоам бу мехка долча тІема хьалех. ТІеххьарча хана тІема сводкас, бІарчча хьанйцача, этта дола хьал «гІаьххара» да, аьнна белгалдоаккх.

ХІаьта, тахан ала йиш я Афганистанера советски эскараш арадаьхачул тІехьагІа, мехка хиннача хьале хувцамаш хиннадац, аьнна.

ДІадахад уж, столице бахача наха, хІанз-хІанз оппозице отрядаш чу а хьийлха, тІалатара кхерам тІалоаттабаь хьалхара деноаш. Советски эскараш арадаьннача шоллагІча дийнахьа хІана дац, аьнна «туржаІ» хургда яхаш, кхерам чІоагІбора малхбузехьарча прессас. Амма из ца хулаш дисар. Столица тІалата яхаш, доазол дІехьарча покровителаша хьалхадаьхадале а хІанз хьалхадоахе а, уж лоархІабинзар, хІана аьлча, атта дац 2 миллион гаргга саг вахаш йола, регулярни эскарашеи халкъа ополчене отрядашеи лораеш йола город каралаца. ХІаьта оппозицена из миштa хургда ала йиш йоацача тІема-политически тІехьленашка кхоачаргдар тІалатар вІаштІехьа ца далар.

ДукхагІча даькъе ахархоех латта цун отрядаш шоай цІагІа дІан-хІан бовда мегар. Оппозице лидерий карара керттера козырь — афгански мехка советски эскараш хилар — дІа ма яьккхайнй, ала доагІа, националистически дини уйлаех пайда а эцаш, «ди боацарашта» духьала гІоазота тІом «джихад» а кхайкабеш, цар дика аьттув боалаш хинна хиларах.

Укх оагІорахьара бараш санна, дІехьа оагІорахьа бола афганцаш кІаьдбаь, халача оттабаьб итт шера бІаьхбеннача тІемо. БІаьсти енай, кастта долалургда кхашкара балхаш, хІаьта ахархочун автоматал дукхагІа нохарга Іема дола кулгаш сатувсаш да лаьттанга. ДукхагІа бараш шоай кишлакашка цІабаха хила мегар, шоашта таІазар дар кхераш бецаре е доккхача ахчашка сатувсаш лелаш бецаре. Из а кхы дар а де оппозице кулгалхой эхь хеташ бац. ХІаьта, цунца цхьана, каст-каста цхьаццайолча провинцешка хоамаш кхоач, кабульски режимагахьа хьалха цунна духьала тІом беш хинна отрядаш яьннай, яхаш. Иштта дукха ха йоацаш Балхи Лагмани яхача провинцешна мятежникий отрядаш пачхьалкхен оагІорахьа яьннай. ІаьдалгахЬа шоаш боалача хана шоаш хьалха лоаттабаь тІом эрсашта духьала лоаттабора, аьлар мятежникий кулгалхоша. Уж дІабахачул тІехьагІа шоай халкъа духьала тІом лоаттабе ловш бацар уж.

Сона лацар газет дешарашта мехка этта хьал деррнга дика а долаш, Кабульски правительствага совле а йолаш да, аьнна хетийта. Из хьалха санна хала а чоалхане а да. Амма, доагІаш дар ала деза, НДПА вІаштІехьдаьлар шийна гонахьа ший членаши баха нахи кхотабе а моастагІчунца къовсам лоаттабе а.

Тамашийна хете а, амма цу даькъе, шийна ца ловшше, дика «гІо-новкъостал» дир Пакистана президента. Пакистански бІухошта дагалаттарах лаьца ца ховш эккхийтар Гулям Исхак Хана, ше «пакистано - афгански конфедераци» е лаьрхІа ва, аьнна оалача хана. Кортамукъа хилара, мохк цаІ хилара, политически даькъе ший лоІаме хилара духьала еш йола заявлени лаьрхІар цох афганцаша, цо чІоагІа хьалъайир афганций политически доггуйлен къаман курали. ХІара денна хІана дац, аьнна, берригача мехка гІолла митингаши демонстрацеши хул, цигга афганцаш дувц шоаш правительства политика хьаллацарахи герз бе а делла, Пакистана леладечоа чІоагІа духьале ергхиларахи.

Тахан Афганистане болаш бола тІом гуччахьа хувцалуш латтилга гуш да. ХІанз из Іаьдал даккхара тІехьа оппозицеси Кабулои лоаттабу къовсам хинна Іац.

Республика правительство кийча я мохк чурчеи арахьарчеи моастагІех лорабе, цун из де низ дІанхоачаргба. ХІаьта а, президент Наджибулла массаза, мел долча политически низий викалаш юкъе а волаш, шеррача коалицонни кІийлен тІа правительство вІашагІтохар духьа оппозици переговорашка тІахьожаш ва. МалагІа никъ хоржаргба цхьаннеца барта ца йоагІача оппозице а цун покровителаша а — тІом бара е афгански лаьтта машар оттабара еча переговорий наькъаш — из хургдолчо хьахьокхаргда.

Роман НАДЕЖДИН, АПН корр.